

NECİP MAHFÛZ'UN ÜÇLEMESİNDE ELEŞTİREL GERÇEKLİK

Asiye CELENLİOĞLU*

Öz

Mısır edebiyatının güçlü kalemlerinden olan Necîp Mahfûz, realizm akımının tesirinde yazdığı romanlarında Mısır'ın toplumsal sorunlarını irdelemiştir. Bu makalede Necîp Mahfûz'un 1917-1944 yılları arasındaki Mısır toplum hayatına ayna tutan *Üçleme* adıyla meşhur 'Beyne'l-Kasrayn (1956), Kasru'ş-Şevk (1957) ve es-Sükkeriye (1957) adlı romanları realizm ilkeleri açısından değerlendirilip romanlardaki siyasî ve sosyal eleştiri hedefleri incelenecektir. Çalışmanın hedefi, Necîp Mahfûz'un romanlarındaki eleştiri unsurlarını saptamak olduğu için, makalede karakter tahlili, zaman, mekân ve anlatıcı gibi roman öğelerine odaklanmadan romanlarına yansıyan eleştiri unsurları, yazıldıkları dönem göz önüne alınarak incelenmiştir. Amaç, realist bir yazar olarak Necîp Mahfûz'un tarihe ne kadar tanıklık ettiğini tespit edip romanlarını yazdığı zaman dilimi içinde Mısır toplum hayatını siyasî ve sosyal zeminde değerlendirmektir. Bu anlamda Necîp Mahfûz'un yaklaşık otuz yıllık bir sürede Mısır toplumundaki değişim ve gelişim sürecini fertler ve toplum bazında ortaya koyduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Necîp Mahfûz, Mısır, Edebiyat, Sosyal, Eleştiri

THE CRITICAL REALISM IN THE NOVELS OF NAGOUIB MAHFOUZ

Nagouib Mahfouz was a important author of contemporary Egyptian literature and he has questioned the social issues of Egypt in his novels. In this article, Bayn al-Qasrayn (1956), Qasr al-Shawq (1957) and al-Sukkariyya (1957) which are novels written by Nagouib Mahfûz, will be studied in accordance with bases of the critical realism and political-social criticism aims of his novels. This study have determined the characters of the novels are in the realism movement. Besides, the aims of the criticism in the novels have been studied by the time they are written. The aim of this article is to determine how Nagouib Mahfouz witnessed to history and to study his novels according the political and social conditions of the Egypt. In this purpose, it can be seen how Nagouib Mahfouz revealed the process of change and development in Egyptian society basis of individuals and society.

Keywords: Nagouib Mahfouz, Egypt, Literature, Social, Criticism

Makale Gönderim Tarihi: 10.03.2017, kabul tarihi: 10.04.2017.

* Arapça Öğretmeni, Ataşehir Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, asiyecelenli@windowslive.com

Giriş

Modern Mısır Edebiyatı

Mısır'ın 1876 yılında Napolyon'un istilasıyla başlayan aydınlanma süreci Mehmed Ali Paşa'nın kültürel girişimleriyle devam etmiş, ondan sonra Mısır'ı yöneten valilerin tutumuna göre bu süreç bazen değişimin zirvesine ulaşırken bazen de durağanlık içinde seyretmiştir.¹ Onun döneminde eğitim için yurt dışına gönderilen öğrencilerin gittikleri ülkelerde şahit oldukları kültürel atmosferi ülkelerinde canlandırmak maksadıyla başlattıkları girişimler tercüme faaliyetlerini hızlandırmış, yeni kurulan gazete ve dergilerde yayımlanan tercüme hikâyelere benzer telifler modern Mısır edebiyatının çekirdeğini oluşturmuştur.² Batı ile temasın tesirinde gelişen yazın ve fikrî temayül farklılığı yanında, yabancı dilden yapılan tercüme artması edebî ürünlerde çeşitliliği de artırmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde roman sanatıyla tanışan modern Mısır edebiyatında, konusu ve insanları Mısır halkından beslenen "millî edebiyat"ın oluşturulması gayretleri edebî ekollerin gölgesinde ilk meyvelerini vermeye başlamıştır.³

Romantizm

Siyasî tarihine paralel bir akış izleyen modern Mısır edebiyatında fikrî bir altyapıya sahip olan edebî ekoller, Batı ile aynı zamanda olmayıp ülkenin kendi doğal şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Batı'da 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra görülen hürriyet, eşitlik, adalet düşünceleriyle millet olgusu, toplumların mevcut sosyal yapılarını altüst etmiş, bu fikrî düzen edebiyatta, sanatçının kurallardan kurtulup özgürleşmesine ve romantizm akımının doğuşuna neden olmuştur. Aynı şekilde Mısır siyasî tarihinde 1919 Devrimi ile pekişen milliyetçi duygular, edebiyatı romantizm tesirinde şekillendirirken pek çok edebiyat eleştirmeni tarafından roman sanatının çoğu ilkesine uygunluğu sebebiyle ilk

¹ Mehmet Yalar, *Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 44; Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ve sonrasındaki süreçle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Mısır: Fransız İşgali ve Sonrası", *İslâm Ansiklopedisi*, C: 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 575-577; Darrell Dykstra, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", *The Cambridge History of Egypt*, Vol II, Ed. M. W. Daly, Cambridge University Press, Cambridge 1998, ss. 113-138; Napolyon'un istilâsından sonra siyasî gelişmeler ışığında Mısır'da oluşan yeni elit tabaka ve edebiyata etkisi için bkz. Pierre Cachia, *Arabi Literature: An Overview*, Routledge Curzon Publishing, London 2002, ss. 124-127.

² Napolyon'un Mısır'ı istilâsıyla birlikte başlayan gelişmelerin edebiyata yansımaları ile ilgili bkz. Roger Allen, "The Beginnings of the Arabic Novel", *Modern Arabic Literature*, ed. M. M. Badawi, Cambridge University Press, Cambridge 1992, ss. 182-193; Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Hece Yayınları, Ankara 1997, ss. 43-75; Modern Mısır edebiyatında eleştirel yazının gelişimi ve genel bir tarihî seyri için bkz. William Smyth, "Criticism in the Post-Classical Period: A Survey", *Arabic Literature in the Post Classical Period*, ed. Roger Allen & D. S. Richards, Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss. 387-418.

³ Mısır edebiyatında romanın etkisinde kaldığı akımlar ve romanların genel konuları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Roger Allen, *The Arabic Novel: A Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York 1982, ss. 46-52; Paul Starkey, *Modern Arabic Literature*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006, ss. 97-138.

Mısır romanı olarak kabul edilen⁴ Muhammed Hüseyin Heykel (1909-1956)'in *Zeyneb* adlı eseri, 1912 yılında okuyucuyla buluşmuştur.⁵

Realizm

19. yüzyılın ikinci yarısında romantizmin aşırı duygusallığına tepki olarak ortaya çıkan realizm, “hayatı, tabiatı, insanı ve olayları” olduğu gibi anlatma, aktarma endişesi çevresinde teşekkül etmiş anlayıştır.⁶ Her edebî akımda olduğu gibi realizmin doğuşunun arkasında da bir fikrî dizin vardır.

18. yüzyılın aydınlanma çağıının yerini 19. yüzyılda sanayi çağına bırakmasıyla, bilimsel alandaki gelişmeler toplumsal hayatta derin izler bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmeler zaman içinde objektifliğin ve bilimselliğin her şeyin tek ölçüsü haline gelmesi sonucunu doğurmuş, gözlem ve tecrübeyi merkeze alan realizm edebiyata da hâkim olmuştur.

Pozitivizm düşüncesini edebiyatta uygulayan Fransız yazar Hippolyte Adolphe Taine'ye göre edebî eseri yaratan üç sebep vardır. Bunlar; ırk yani millî karakter, tarihî devir ve fiziksel-sosyal çevredir. Bu görüşün ışığında Taine, bir edebî eserden bir ferdin, bir toplumun ve bir ırkın ruhunu yakalamanın mümkün olduğuna inanmaktadır. Ona göre edebî eserler bilgi dolu dokümanlardır.⁷ Gerçeği yansıtmak gayesiyle topluma ayna tutan yazarlar sayesinde söz konusu toplumun yaşam tarzını, örf ve adetlerini, dinî değerlerini ve sanat estetiğini, fikrî ve siyasî düşünce tarzını öğrenmek mümkün olacaktır.

Realizmin arkasındaki bir diğer fikrî dizin 19. ve 20. yüzyıllarda yansıma kavramını sanatı açıklamak için kullanan Marksist estetikdir. Marksizm ekonomik teori üzerine oturtulmuş bir tarih felsefesidir. Ona göre, toplumun altyapısı olarak ifade edilen ekonomik yapısı o toplumun üst yapısını oluşturan ahlâkî, hukukî, dinî görüşlerini ve sanat anlayışını belirleyecektir.⁸ Marksizm toplumun ekonomik, politik ve sosyal açılardan eleştirisi, gerçekçi roman da toplumu edebiyat alanında eleştirir. Topluma yönelik ve onu esas alan bir eleştiri yöntemi olan Marksist eleştiri, ekonomik şartları ve toplum içerisindeki sınıf çatışmalarını hedef alır ve sanat olayını bu esaslarla açıklar.⁹

“Tarihsel maddeci bakış açısını benimseyen bu eleştiri, eserin yazıldığı ve yazarın yaşadığı çağ ile eser ve yazarı arasındaki açık ya da gizli ilişkilerin nicelik ve niteliğini ortaya çıkaran; yazarla eserini toplumsal ve kültürel çevreden soyutlamayıp, onları çevreyle olan

⁴ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Bânûrâmâr Rivâyeti'l-Arabîyyeti'l-Hadîse*, Mektebetü'l-Gâib, Kahire 1985, s. 20; Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1994, s. 198.

⁵ Arap romanının olgunlaşma sürecini ve işlediği temaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Roger Allen, “The Mature Arabic Novel Outside Egypt”, *Modern Arabic Literature*, ss. 194-222; Bu dönemde Muhammed Abdûh, Tâhâ Hüseyin ve Arap milliyetçiliği ekseninde gelişen Mısır düşüncesi için bkz. Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age. 1789-1939*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, ss. 161-193, 260-324.

⁶ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 80.

⁷ Sevim Kantarcıoğlu, *Edebiyat Akımları ve Temel Metinler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1993, s. 129.

⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 43.

⁹ Ramazan Güendam, “Marksist (Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi”, *Hece*, Yıl: 7, Sayı: 77/78/79, Temmuz 2003, s. 252.

diyalektik ilişkileri içinde inceleyip değerlendiren; böylece onların çevreden neler alıp çevreye neler verdiklerini belirten bir eleştiridir.”¹⁰

Lukacs daha sonra gerçekçiliği, eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçilik olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹¹

“İkisi de toplumsal gerçekliğin özünü yansıtır. Ne var ki toplumcu gerçekçilik ancak sosyalist bir toplumda uygulanabilecek bir yöntemken eleştirel gerçekçilik hem sosyalist olmayan toplumlarda hem de sosyalist toplumların başlangıç dönemlerinde kullanılır.”¹²

Eleştirel gerçeklik, sanat olayının nedenini ortaya koyarken gözlemlenen ferdi veya sosyal gerçeklerin belli bir dünya görüşü ekseninde eleştiriye tabi tutularak anlatılmasını esas alır.¹³ Yazar öğretmek, eğitmek amacıyla yazmaz, tarafsız kalır ve gerçekliği okuyucunun gözü önüne serer.¹⁴

Marksist estetik 1934’ e kadar süren Marx, Engels ve Plehanov gibi düşünürlerin, sanat eseri ile ekonomik yapı arasındaki ilişkiyi araştırdıkları birinci dönemden sonra sanat anlayışının Sovyetler’de resmi bir nitelik kazanmasıyla “toplumcu gerçekçilik” adı altında incelenmiştir.¹⁵ “*Toplumcu gerçekçiliğe göre sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekliktir ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlukla, işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır.*”¹⁶ Bu tavırda gerçek ve gerçeğin eleştirilmesiyle sınırlı kalınmaz, eleştirilen durumdan çıkılması için yol da gösterilir.¹⁷ Devrimci romantizm, sosyalist taraflılık, güdümlülük, sosyalist hümanizm ve amaçlılık, (Sosyalist Bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır.) toplumcu gerçekçiliğin temel ilkelerindedir.¹⁸

Gerçekçi romanlardaki karakterler, toplumsal çevrenin tesirinden uzak ve kişisel problemlerini yaşayan fertler olmayıp toplumsal tabakanın karakteristik özelliğini taşıyan ortak karakterlerdir ve ait oldukları tabakanın fikir ve değerlerini temsil ederler.¹⁹

Gerçekçi hikâye ve romanın vakası çok büyük ve nadir olaylardan değil, günlük hayatın içinde her zaman rastlanabilecek veya yaşanabilecek sıradan olaylardan teşekkül eder. Olaylar, anlatıcının anlatması yoluyla değil, okuyucunun göz önünde tecrüme ettirebileceği biçimde verilir. Dramatik romanda anlatıcı bilgiçlik ve kâhinlik taslamaz.

¹⁰ Hüseyin Özçelebi, “Türk Toplumunda Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi ve Sorunları*, Ed. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, C: III, Ankara, 2008, s. 1253.

¹¹ Moran, *a.g.e.*, s. 55.

¹² Moran, *a.g.e.*, ss. 60-61.

¹³ Çetişli, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁴ Moran, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵ Moran, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁶ Moran, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁷ Çetişli, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁸ Özçelebi, *a.g.m.*, s. 1256.

¹⁹ Şefî es-Seyyîd, *İtticahât er-Rivâye el-Arabiyye fi Mısır Münzü el-Harb el-Âlemi es-Sanî*, Mektebetü'l-Gaib, Kahire 1967, s. 101.

Böylece dünün “anlatılan roman”ından “modern roman”ın ilk basamağı olan dramatik romana geçilmiş olur.²⁰

Realistler eserlerini “inandıkları gerçek” anlayışına uygun bir biçimde kaleme alabilmek için lüzumlu olan malzemeyi, bilgi ve belgeyi toplayabilmek düşüncesiyle gözlemde bulunur, bu bilgi ve belgeleri toplarken araştırıp soruştururlar.²¹

“Realistlerin gerçekçilik ve bunun sonucu durumundaki gözlem endişesi, onların eserlerinde mekân unsurunun önem kazanmasına ve tasvir tarzı anlatımın daha yoğun bir biçimde kullanılmasına zemin hazırlamıştır.”²²

Realizmin bir başka özelliği sanatkârın eseri karşısında objektif olmasını istemesidir.

“Yazar, eserin dünyasından kendini çekmeli, olaylar, kahramanlar, mekânlar karşısında tarafsız olmalı, romanın dünyası ile kendisi arasındaki kinaye mesafesini korumalı, olayların akışını çeşitli sebeplerle kesmemeli, kendi duygu, düşünce, zevk ve tercihlerini bütünüyle eserin dışında tutmalı, bir ahlâkçı değil, bir beşerî anatomist olduğunu unutmamalıdır.”²³

Necîp Mahfûz’un Realizmi

Realizmin yukarıda bahsedilen gerçeklik, gözlem, tip, mekân ve çevre tasviri, objektiflik, vakayı sınırlama, dramatik roman şeklinde sıralanabilecek ilkeleri, bu çalışmanın konusu olan Necîp Mahfûz’un realizmin tesirinde kaleme aldığı üçlemesinde görülmektedir.²⁴

Arap edebiyatında II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1948’deki Filistin probleminden, 1952 Devrimi, Fransızlara karşı Cezayir Ayaklanması, Tunus Savaşı ve 1956’de İsveç Savaşı’na kadar Arap âleminin geçirdiği siyasî süreç sonunda şairler, yüzyılın gerçeklerinden ilham alarak yazmak zorunda kalmışlardır.²⁵ Modern Mısır edebiyatında sosyal ve siyasî şartların gölgesinde toplum gerçeklerinden esinlenerek roman yazan isimlerden biri Necîp Mahfûz’dur.²⁶ Abdurrahman eş-Şarkavi ve Yusuf İdris gibi isimlerde modern Mısır edebiyatında realizm tesirinde ürün vermiş yazarlardandır.

²⁰ Çetişli, a.g.e., s. 89.

²¹ Ömer Tuğrul Kara, “Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatındaki İzleri”, *The Black Sea Journal of Socia Sciences*, Yıl: 2, Sayı: 2, Bahar 2010, s. 87.

²² Çetişli, a.g.e., s. 86.

²³ Çetişli, a.g.e., s. 87.

²⁴ Necîp Mahfûz’un *Üçleme*’si ve romanlarındaki realizm etkisi için bkz. Hamdi Sakkut, *The Arabic Novel: Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*, Vol: I, The American University Press, Kahire 2000, ss. 26-34; Necîp Mahfûz’un diğer romanlarındaki realizm etkisi için bkz. Roger Allen, *The Arabic Novel: A Historical and Critical Introduction*, ss. 101-107.

²⁵ Süreyyâ Aselî, *Edebû Abdurrahmân eş-Şarkâvî*, Mektebetü’l-Gaib, Kahire 1995, s. 37.

²⁶ Türk asıllı olduğu söylenen Necîp Mahfûz, 11 Aralık 1911’de Kahire’nin el-Cemâliye semtinde doğmuştur. Çocukluk yılları el-Cemâliye (ve bitişiğinde), el-Ezher ve Hüseyin camileriyle el-Halîlî Çarşısı’nın bulunduğu Hüseyin semtinde geçer. Devlet memuru olan babası, emekliliğinden sonra tüccar bir arkadaşının

Necîp Mahfûz, 1919 Devrimi'nden 1967 yılına kadar doğup büyüdüğü köy hayatı başta olmak üzere Mısır halkını siyasî ve sosyal zeminde değerlendiren Abdurrahmân eş-Şarkâvî'den²⁷ onun romanlarında tespit ettiği sorunlara çözüm göstermesi sebebiyle ayrılır. Mahfûz, Mısır'ın kenar mahallelerinde yaşayan halkın günlük hayatını siyasî ve sosyal zeminde değerlendirirken "toplumcu gerçekçi" romanlarda olduğu gibi sorunlara reçete yazmak yerine, onları tespit etmekle yetinmiştir. Bu sebeple, Mahfûz'un romanlarının "toplumcu gerçekçi romanlar" adı altında değerlendirilmesi doğru olmaz.²⁸

yanında muhasebeci olarak çalışmaya başlamıştır. 1937 yılında babasının vefatından sonra çocukluk döneminin ilk 12 yılını geçirdiği Cemâliye'den taşınıp el-Abbasiye'de annesiyle yaşamaya başlar. Doğup büyüdüğü evde, babasının arkadaşı olan Müveylîhi'nin babasına hediye ettiği *Hadisu İsa b. Hişam* adlı eser ile *Kur'an* dışında bir kitap bulunmadığını ifade eden Mahfûz, sadece dinî atmosferin hâkim olduğu evlerinin kendisine edebî bir ortam hazırlamaktan uzak olduğunu ifade eder. İlkokula başlamadan önce Küttab'a gitmiş, Hüseyin Mescidi'nin karşısındaki ilkokulda okuduğu sırada 1919 Devrimi'nde vuku bulan gösterilere şahit olmuştur. Edebiyata olan ilgisi ilkokul III. sınıfta okuduğu polisiye romanları, romanlar üzerinde birkaç değişiklik yaparak yeniden telif etmek suretiyle başlar. Daha sonra bu ilgisi Menfalûti Tâhâ Hüseyin, Abbâs Mahmûd el-Âkkâd okuyarak devam etse de, edebiyat onun için boş vakit geçirmekten öteye gitmeyen bir uğraştır. Babası ve öğretmenleri, onun matematik ve fen bilimlerine olan yeteneği sebebiyle, üniversitede tıp ya da mühendislik okuyacağını düşünseler de, gittikçe derinleşen okumaları onu felsefeye yönlendirir. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nden 1934 yılında mezun olur. Üniversite üçüncü sınıfta yeniden edebiyata olan ilgisini fark eden yazar, felsefe alanında başladığı yüksek lisans tezini bırakarak 1936 yılında tamamen edebiyata yönelir. 1934'te üniversitede sekreterlik görevine başlamış, 1939'da I. Fuâd Üniversitesi'ndeki bu görevinden ayrılıp Vakıflar Bakanlığı'na memur olarak girmiştir. Burada yaklaşık 15 yıl çalışır. Bu esnada yazdığı kısa hikâye ve makaleleri dergilerde yayımlanır. Mahfûz ilk hikâyesinin yayımlandığı gün için, "O gün benim için *Devlet Takdir Ödülü* aldığım günden daha önemliydi." der.

Evlenme konusundaki isteksizliği sebebiyle ancak o da annesinin ısrarı üzerine 43 yaşında evlenmiş ve iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. 1954'ten itibaren Kültür Bakanlığı'nda göreve başlayan Necîp Mahfûz, burada Sansür Müdürlüğü, Sinemayı Destekleme Kurumu Müdürlüğü ve Sinemadan Sorumlu Müsteşarlık görevlerinde bulunmuştur. Kasım 1971'de son görevi olan, Kültür Bakanı Dr. Servet Ukâşe'nin sinemadan sorumlu müsteşarlığından emekliye ayrılır. Aynı yıl *el-Ahram* gazetesinde köşe yazarlığına başlamasının yanında kısa hikâye ve roman yazmaya devam etmiştir. 1988 yılında Nobel Edebiyat ödülünü alır. 14 Ekim 1994 tarihinde Nil kenarında yaptığı yürüyüş sırasında bir genç tarafından bıçaklı saldırıya uğramış, ancak bu saldırıdan ağır yara alarak kurtulmuştur. Geçirdiği bir dizi ameliyat sonrasında sağ tarafına felç vurmuş ve eli artık kalem tutamaz hale gelmiştir. Necîp Mahfûz 29 Ağustos 2006 yılında sağlık sorunları sebebiyle kaldırıldığı polis hastanesinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Musa Yıldız, *Necib Mahfuz (Hayati, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992; Abdulmuhsin Tâhâ Bedr, *er-Ru'ye ve'l-Edât*, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Kahire 1978; Kazım Ürün, *Çağdaş Mısır Romanında Necip Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994.

²⁷ Abdurrahmân eş-Şarkâvî, 1920'de doğdu. 1943 yılında Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bir süre Eğitim Bakanlığı'nda müfettiş olarak çalıştı. 1977'de Sanat ve Edebiyat Yüksek Kurumunun genel sekreteri oldu. 1984'de edebiyat alanında devlet takdir ödülü, 1985'te birinci derece bilim ve sanat nişanını aldı. 10 Kasım 1987 yılında vefat etti. Geride roman, kısa hikâye, tiyatro, şiir ve fikrî makale alanlarında yirmi beş kadar eser bıraktı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Asiye Çelenlioğlu, *Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin Romanlarında Toplumsal Eleştiri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

²⁸ Mısır edebiyatındaki gerçeklik siyaseti, realizm, neo-realizm ve köy-şehir romanlarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Samah Selim, *The Novel and the Rural Imaginary in Egypt 1880-1985*, Routledge Curzon Press, New York 2004, ss. 127-158.

Necîp Mahfûz; romanlarında, çocukluğunu geçirdiği Hüseyin semtinde bulunan Cemâliye Mahallesi gibi daha çok dar gelirli ailelerin yaşadığı semtlerde halkın yaşam sıkıntısını siyasî olayların ışığında betimlerken, sosyalist taraflılık, devrimci romantizm, güdümlülük, amaçlılık, destansı ve halkçı bir anlatım gibi toplumcu gerçekçiliğin ilkelerine dayanmaz. Bu yüzden onun romanlarının, ferdî veya sosyal gerçekleri eleştiriye tâbi tutarak anlatan “eleştirel gerçekçilik” adı altında değerlendirilmesi daha doğru olur.

Necîp Mahfûz’un romanlarında ağırlıklı olarak sağlık sistemindeki sorunları işleyen çağdaş Yûsuf İdris’ten²⁹ ayrıldığı nokta ise İdris’in eserlerinde siyasî eleştiri zemininin olmamasıdır.

Necîp Mahfûz’un realizmin tesirinde kaleme aldığı romanları *el-Kahiretü’l-Cedîde* (*Yeni Kahire*, 1945), *Hânü’l-Halîlî* (1946), *Zukâku’l-Midak* (*Midak Sokağı*, 1947), *Bidâye ve Nihâye* (*Başlangıç ve Son*, 1949) ve *Beyne’l-Kasrayn* (*İki Kaşık Arası*, 1956), *Kasru’ş-Şevk* (*Şevk Sarayı*, 1957), *es-Sukkeriye* (*Şeker Sokağı*, 1957) adlı üç romandan meydana gelen üçlemesidir. Necîp Mahfûz’un roman yazarlığındaki “gerçekçi dönem” olarak nitelenen bu devresi, her ne kadar üçlemesinden ilki 1956’da diğer ikisi ise 1957’de yayımlanmış olsa da 1944-1952 yıllarını kapsar. Çünkü Mahfûz, üçlemesinin yazımını 1952 Devrimi’nden birkaç ay önce bitirmiş ve devrimden sonra uzunca bir süre sessizliğe gömülmüş, hatta edebî faaliyetlerini durdurduğunu açıklamıştır.³⁰

Her ne kadar Mahfûz bundan sonraki dönemde uzunca bir süre ara verdiği yazı hayatına sembolik bir üslupla³¹ devam etse de 1952 Devrimi’nden sonra yaşanan sosyo-politik olayları konu edindiği *el-Karnak* adlı romanı da gerçekçi üslupla kaleme alınmış bir romandır.³²

Marx’ın Fransa tarihinin gerçek adresi olarak Balzac’ı göstermesi gibi Mısır’ın modern zamanlarda karışık toplum modelini tanımak isteyenlerin yolu da o zamanların hafızası olan romanlardan geçecektir.³³

²⁹ Yûsuf İdris, 19 Mayıs 1927 tarihinde, Mısır’ın eş-Şarkiyeye ilinin Fâkûs ilçesine bağlı Beyrûm köyünde doğdu. Dimyat Lisesi’nde okurken edebî kabiliyeti ortaya çıkar. 1945 yılında Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne girer. Üniversite arkadaşlarından esinlenerek hikâyeye yazmaya başlar. Yazdığı ilk hikâyeye *Unşûdetu’l-Gurebâ* (*Gariplerin Türküsü*) 1950 yılında yayımlanır. Mezun olduğu 1951 yılında el-Kasru’l-Aynî Devlet hastanesinde pratisyen hekim olarak çalışmaya başlar. Hikâyeye, roman, tiyatro eseri, hatıra ve izlenim edebî türlerinde ürün veren Yûsuf İdris’in eserlerinde doktorlar, hastaneler ve hastalar büyük yer tutar. 1964 yılında Cemal Abdunnâsır (1918-1970) tarafından edebiyat nişanı ödülüne layık görülmüş ve 1991 yılında vefat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Şerafettin Yıldız, *Yûsuf İdris Hikâyeye ve Romanlarında Sosyal Eleştiri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

³⁰ Rahmi Er, “Necîp Mahfûz’un el-Liss ve’l-Kilâb Adlı Romanı Üzerine”, *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 46, Ankara, Ağustos 1996, s. 5.

³¹ Sembolizm, görünen veya madde ile sınırlı olan gerçek anlayışı ve bunun objektif bir şekilde yansıtılması, sanatın insan tecrübesine indirgenmesi anlayışına karşı çıkar. Duyularımızla algıladığımız her nesne hiçbir zaman asıl gerçek değildir. Asıl gerçek söz konusu görüntünün arkasında gizlidir. Necîp Mahfûz’un sembolik romanları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Musa Yıldız, *Necib Mahfûz’un Sembolik Romanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 24.

³² Nebil Ferec, *Necib Mahfûz Hayatuhu ve Edebuhu*, el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-Amme li’l-Kitab, Kahire, 1986 s. 10.

³³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

es-Sülâsiye

Necîp Mahfûz'un, uzun yıllar önce, kuşak romanı yazmaya karar verdikten sonra topladığı malumat ve yaşamı boyunca karşılaştığı insanlardan oluşan karakter kadrosuyla³⁴ *Beyne'l-Kasrayn* adında tek cilt halinde kaleme aldığı fakat yayınlanmasından kaynaklanan zorluklar sebebiyle *Beyne'l-Kasrayn* (1956), *Kasru'ş-Şevk* (1957) ve *es-Sükkeriye* (1957) adları altında birbirini takip eden eserler olarak neşrettiği üçlemesi, gerçekçi roman tarzının örneklerini oluşturur.

Yazarın, 1917 ile 1944 yılları arasında Mısır'ın sosyal ve siyasî hayatını kaleme alırken seçtiği karakterlerin toplumsal tabanda geniş bir yelpazeye yayılması dikkat çekicidir. Realist romanların özelliği olan tip³⁵, roman karakterlerinde vücut bulmuş; bunda da yaşamını, romanların geçtiği bölge insanları arasında geçiren yazarın gözlemlerinin büyük etkisi olmuştur. Ait oldukları toplumsal tabakaların karakteristik özelliğini taşıyan bu karakterleri aşağıdaki şekilde örnekleme mümkündür:

Mazbut kadın: Emine

Serkeş kadın: Heniye, Meryem, Meryem'in annesi

Genelev kadını: Zennûbe, Celile, Zübeyde

Güzel kadın: Ayşe

Çirkin kadın: Hatice

Aristokrat kadın: Ayda

Sosyalist kadın: Sûzan

Sert erkek: Abdulcevâd

Alicenap erkek: Abdulcevâd'ın arkadaşları

Ev erkeği: Hatice'nin kocası

Ateist: Kemâl

Sosyalist: Ahmed, Sûzan

İhvan-ı Müslimîn Cemaati'nden: Abdulmunim

İktidar yanlısı: Hasan, Rıdvan

Eşcinsel: Paşa ve yardımcısı

Çapkın erkek: Yasin

Hizmetçi kalfa: Hanefî Kadın

³⁴ el-Gitânî, *a.g.e.*, ss.64-65

³⁵ Kendine has sosyal, kültürel, psikoloji ve davranış nitelikleriyle değil, mensubu bulunduğu grup veya sınıfın ortak değerleri çerçevesinde belirginleşmiş ve o grup veya sınıfın temsilcisi durumundaki insandır. Çetişli, *a.g.e.*, s. 85.

Mahfûz'un romanlarında, bazen bir ailenin fertlerini oluşturan farklı fikri temayüllere sahip bu karakterlerin, husumetten uzak bir kabulle birlikteliği temin etmeleri dikkat çekicidir.

Gerçekçi roman tarzının bir diğer önemli unsuru olan mekân ve çevre tasviri Mahfûz'un eserlerinde önemli bir yer tutar. Bu aynı zamanda olayların, okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirilmesi için dramatize edilmesidir.³⁶ Adeta bir tiyatro sahnesine dönüşen romanda, okuyucu gözünde canlandırdığı sahne ve özelliklerine vakıf olur ve bu karakterlerin oyunu sergilemesini izler. Ailenin yaşadığı evin, kahvehanenin, sokak veya diğer yaşam alanlarının tasviriyle, karakterlerin fiziksel özelliklerinin betimlendiği cümleler buna örnektir. Mahfûz'un romanlarda kullandığı dil konuşma cümleleri de dâhil fasih Arapçadır.

Çocukluk yılları el-Cemâliye (ve bitişiğinde), el-Ezher ve Hüseyin camileriyle el-Halîfî Çarşısı'nın bulunduğu Hüseyin semtinde geçen Necîp Mahfûz orta halli ailelerin yaşadığı bu bölgeyi pek çok roman ve hikâyesine de konu edinmiştir.³⁷

Üçlemenin ilkinde dekor olarak el-Hüseyin Camisi'ne yakın tarihî çarşı ve mağazalarıyla bilinen Beyne'l-Kasrayn Caddesi'ni seçen yazarın çocukluk anılarının izleri, bu mahalledeki, teras katında ev hanımının tavuk beslediği iki katlı binanın sakinleri okuyucu karşısına çıktığı ilk sayfalardan itibaren görülmektedir.

Tek çocuk olarak büyüdüğünden kardeşlik duygusuna önem verdiğini söyleyen yazar³⁸, bu evde yaşayan beş çocuklu aileye seçtiği ev hanımı karakteri için, çocukluğunda tanıdığı komşu hanımdan esinlenmiştir.³⁹

Evin babası Ahmed Abdulcevâd Bey hastalanıp evden çıkacak takati kalmadığı yaşlılığına kadar, her gece arkadaşlarıyla bir araya geldiği içki, müzik ve kadın temalı eğlencelerde gösterdiği alicenap ve muzip tavırlarının aksine, evde herkesi titreten otoritesi ile ön plana çıkar. Şeyh babasından öğrendiği dinî bilgilerle oldukça münzevi bir hayat yaşayan eşi Emine Hanım, bir yandan kocası için Allah'tan bağışlanma dilerken, sarhoşluktan mütevellit gayri ihtiyari bahsettiği samimi birkaç dakika uğruna kocasının durumuna katlanıp itaatte kusur etmeyen bir hanımdır.

Abdulcevâd Bey'in ilk eşinden olan oğlu Yasin, kâtiplik görevinden eline geçen birkaç kuruşu eğlencede harcayan, şehvet düşkününü bir karakterdir. Emine Hanım'la Abdulcevâd Bey'in ilk oğulları Fehmi, hukuk öğrencisiyken, anne babasının itirazına rağmen katıldığı 1919 gösterilerinde şehit olan bir vatansever, en küçük erkek çocukları Kemâl Abdulcevâd⁴⁰ ise küçüklüğünde hayatı annesinin geleneksel bakış açısıyla

³⁶ Çetişli, *a.g.e.*, s. 88.

³⁷ Hamdi Sakkut & Marsdeen Johns, "Necib Mahfûz Katiben Rivaiyyen", *el-Haresu'l-Vatanî*, Sayı: 74, Riyat Kasım 1988, s. 116.

³⁸ Cemâl el-Gitânî, *Necîb Mahfûz. Yetezekker*, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Beyrut 1980, s. 10.

³⁹ el-Gitânî, *a.g.e.*, ss. 10-13.

⁴⁰ Mahfûz, *es-Sülâsiye*'deki Kemâl karakterini kendine en yakın karakter olarak bulur. Ona göre Kemâl'in romana dâhil olmasının sebebi kendisinden izler taşıdığı için olmayıp, romanı tamamlayan bir karakter olduğu içindir.

değerlendirirken, lise yıllarında yaptığı okumalarla iman ile inançsızlık arasında gidip gelen bir yetişkindir. Mahfûz'un felsefe okumalarının etkisi eserlerinde oldukça barizdir.⁴¹ Ona göre 20. yüzyıla damgasını vuran fikrî atmosferin Arap edebiyatını meydana getiren eserlerde görülmesi kaçınılmazdır. *es-Sülâsiye* romanında Kemâl Abdulcevâd'ın hayatın anlamını ararken her şeye karşı duyduğu şüphenin bazen kendisine de tasallut ettiğini ancak düşünceleriyle buna karşı koyduğunu söyler.

Ailenin, biri büyükannesinden tevarüs eden sarı teni ve güzelliğiyle göz kamaştıran Ayşe, diğeri babasından tevarüs eden koca burnu ve orantısız yüz hatları ile savunmada dilini silah gibi kullanan Hatice adında iki kızları vardır.

Çok güzel bir kız olduğu için ablasından önce evlenen Ayşe, bir müddet sonra, ablası kocasının dul kardeşi ile evlenince, Şevk Sarayı Caddesi'ndeki kayınvalidesiyle yaşadığı binayı ablasıyla da paylaşmaya başlar. Mutlu tavırlarıyla dikkat çeken Ayşe, iki oğlunu ve eşini hastalık sebebiyle kaybettikten sonra, yeğeni Abdulmunim ile evlenen kızı Naima'yı da doğum yaptığı sırada kaybedince döndüğü baba evinde günlerini üzüntü içinde geçirir. Kocasının evinde de sivri diliyle herkesi hâkimiyeti altına almaya çalışan ablası Hatice'nin tavırları, ailesi için daima sorun olur.

Üçlemenin birinci kitabı Fehmi'nin ölümüyle biterken daha çok Kemâl'in geçirdiği fikrî bunalımın konu edildiği ikinci kitap, Necîp Mahfûz'un gençlik yıllarındaki tereddütlerini hatırlatır.⁴² Kemâl ile Mahfûz arasındaki bir diğer benzerlik, Mahfûz'un ilk aşkının da Kemâl'ininki gibi Abbasiye'de oturan bir arkadaşının kardeşi olmasıdır.⁴³ Üçüncü kuşak üzerinden Mısır'ın sosyal ve siyasî hayatındaki değişimin betimlendiği serinin son kitabı anne ve babanın ölümüyle son bulur.

Romanlar klâsik hayattan modern hayata geçişi temsil ettiği için bu değişimin ruh, akıl ve beden üzerindeki tesiri karakterlere yansıtılmıştır. Bunun en bariz örneği, oğulları üzerinde büyük otorite sahibi Ahmed Abdulcevâd Bey'in zamanla aileye karşı takındığı yumuşak tutumdur.

Romanlarda tarihî telmihler ve siyasî yorumlarla zamana atıfta bulunulurken söz konusu dönemlerin sosyal zemine tesiri, fert ve toplum bazında ortaya konmuştur. Bundan sonraki satırlarda sosyal hayatı şekillendiren fikrî ve siyasî atmosfer, roman çerçevesinde değerlendirilirken içtimaî yapı da bu çerçevede ele alınacaktır.

Necîp Mahfûz'un Üçlemesinde Eleştirel Gerçeklik

Mahfûz'un üçlemesinde siyasî atmosfer olay örgüsünü şekillendirmede güçlü bir etkiye sahiptir. Eserlerinde, siyasî hayatın gölgesinde şekillenen ferdî veya sosyal gerçekler eleştiriye tabi tutularak anlatılmıştır. Bu sebeple eleştirel gerçekliğin, romanlarda siyasî ve sosyal zemin başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmesi Mahfûz'un, siyasî hayatın gölgesinde yaşanan sosyal hayata getirdiği eleştiriye anlamayı da kolaylaştıracaktır.

⁴¹ el-Gitânî, *a.g.e.*, s. 35.

⁴² el-Gitânî, *a.g.e.*, ss. 26-27.

⁴³ el-Gitânî, *a.g.e.*, ss. 27-30.

Necîp Mahfûz'un Üçlemesinde Siyasî Eleştiri Zemini

Miladî 639 yılında, ikinci halife Hz. Ömer döneminde, Amr b. el-As komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilen Mısır, 1952 Devrimi ile yerel yönetimine kavuşana kadar yabancı yöneticilerin adaleti ve zulmü arasında uzun bir siyasî hareketlilik ve bu hareketliliğin toplumsal ve kültürel yansımalarıyla tarih sahnesinde kalmıştır.

1798 Fransız istilasından sonra, Osmanlı valilerince yönetilen, büyük çoğunluğunu çiftçi kesimin oluşturduğu Mısır'da, gerek ekonomik sıkıntılar ve gerekse askerî bir takım düzenlemeler sebebiyle vuku bulan, Urabî Ayaklanması'nın bastırılmasında rol oynayan İngiliz hükümeti, ilk başta Hidiv Tevfik'in otoritesini sağlamak için kısa süreli bir müdahale hareketi amaçlamış olsa da bu, 1956 yılına kadar sürecek bir işgali başlatmıştır.⁴⁴

İngiliz işgali altında içtimaî, iktisadî ve siyasî açıdan zaten kötü durumda olan Mısır halkı, 1914 yılında İngiltere'nin Mısır'ı himaye altına aldığı ilan etmesiyle her kademedede daha büyük bir sıkıntı içine düşmüştür.⁴⁵ 1915'te başlayan sıkıyönetimle birlikte Mısır'ın içteki siyasî faaliyetleri tamamen durmuşken ABD başkanı Wilson'un on dört ilkesini (Wilson Prensipleri) açıklaması, bağımsızlığın ufukta belirdiği umudunu doğurur. 1918 yılının Kasım ayında büyük toprak sahipleri ve hukukçulardan oluşan Mısırlı ileri gelen yedi kişi, hedefi tam bağımsızlık olan VEFD'î⁴⁶ kurarak İngiltere yüksek komiserliğinden, Paris Barış Konferansı'nda Mısır'ı temsil etmelerine izin verilmesini istemiştir. İstekleri reddedilen VEFD mensupları, Mısır halkına başvurmuş, kendilerinin halkı temsil ettikleri iddiasıyla halk desteği aramışlardır.

Böylece modern anlamda Mısır tarihinin en çok desteklenen siyasî partilerinden biri kurulmuş olur. İngiliz yetkililer partinin başında bulunan Sa'd Zağlûl ile diğer üç lideri tutuklayıp Zağlûl'u Mart 1919'da Malta'ya sürerek bu muhalefeti susturmaya çalışınca bu durum Mısır halkının bastırılmış duygularını hareketlendirmiş ve VEFD adına bir destek dalgası başlamıştır.⁴⁷

İngilizler bu gösterileri güç kullanarak dağıtmaya çalıştıkça gösterilerin şiddeti artmış ülke çapında 1919 Devrimi olarak adlandırılan karışıklık başlamıştır. Sonunda İngiliz yüksek komiseri General Allenby'nin, Zağlûl ve arkadaşlarına Paris Barış Konferansı'na katılma izni vermesiyle ortalık sakinleşmiştir.⁴⁸

1922'de İngiltere'nin tek taraflı bağımsızlık ilanı Mısır halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. 1923'te anayasa ilan edilir. VEFD Partisi'ne muhalif olarak bir zamanlar VEFD'ten ayrılan bir grup, Liberal Anayasacılar'ı kurmuş fakat yapılan seçimlerde VEFD,

⁴⁴ Hilal Görgün, "Urabî Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C: 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 167-169; Genelde 19. yüzyıl Mısır'ının ve özelde de köylülerin hayatının bir değerlendirmesi ve sonuçları için bkz. Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-858*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

⁴⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 123.

⁴⁶ Heyet anlamına gelen kelime Sa'd Zağlûl liderliğinde kurulan partinin adıdır.

⁴⁷ Cleveland, *a.g.e.*, s. 219.

⁴⁸ Cleveland, *a.g.e.*, s. 220.

sandalyelerin %90'ını alarak Zağlûl'u Mısır'ın başkanı yapmıştır. Zağlûl'un 1927'de ölümü üzerine Mustafa en-Nahhâs liderliğine geçen VEFD bölünür ve yozlaşır.⁴⁹

1929'da Nahhâs himaye ettiği bir hukuk davasındaki uygunsuz davranışıyla suçlandığında Kral, VEFD hükümetini düşürür ve parlamentonun üç yıllığına tatil edilmesini isteyen liberal kabinesinden İsmail Sıdkî hükümetini atar. İsmail Sıdkî'nin demir yumruk yönetimi ve halktan kopukluğu sebebiyle bundan sonraki gelişmeler 1936 Devrimi'ne zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Mayıs 1936 seçimleri sonunda dördüncü kez başbakan olan Nahhâs, 26 Ağustos 1936'da İngilizlerle karşılıklı savunma ittifakı anlaşması imzalamış, buna göre İngiliz işgal kuvvetlerinin Süveyş Kanalı bölgesinde kalması karşılığında ülkenin bağımsızlığı sembolik olarak tanınmıştır. Ancak kriz zamanlarında Mısır'ın yönünü Kahire değil, Londra belirleyecektir.⁵¹

Nitekim 1939 yılında İngiltere savaşa girdiğinde Mısır sıkıyönetim ilan ederek ve Almanya ile diplomatik ilişkilerini keserek anlaşma hükümlerini yerine getirir. Savaş nedeniyle asker sayısı hızla büyüyen İngiliz kuvvetlerine altyapı ve kolaylık sağlamak için Mısır hatırı sayılır miktarda para ve çaba harcamak zorunda kalmıştır. Büyük kentlerin caddelerinde eğlence arayışıyla dolanan çok sayıda üniformalı askerin görüntüsü ile barlar ve genelevler, geleneksel ve dindar tabakanın hassasiyetini rencide etmeye başlar.

Savaşın başlangıcında Mısır'da tanınmış bir mihver sempatizanı ve Kral Faruk'un özel danışmanı olan Ali Mahir Paşa liderliğinde bir koalisyon kabinesi görev başındadır. 1940'ta Ali Mahir Paşa'nın istifasından sonra bir dizi istikrarsız koalisyon işbaşına gelir. 1942 yılında iktidarda olan koalisyon dağılınca VEFD, İngiliz tanklarının koruması altında iktidar olur.

Romanın ilk sayfalarında Ahmed Abdulcevâd'ın karısıyla yaptığı konuşmadan zamanın 1917'ye işaret ettiğini anlıyoruz. Mısır halkı, savaşın getirdiği ağır ekonomik şartların yanında sayısı iyice artıp sosyal hayata kendi kültürlerinin damgasını vurmaya çalışan İngiliz ve Avusturyalı askerlerden rahatsız olmaya başlamıştır.⁵²

Mahfûz, üçlemesinde 1917 ile 1944 yılları arasındaki siyasî olayları tenkit ederken, hatıratında babası için söylediği, "*Günlük hayatımızdaki en küçük bir olayı dahi devrin siyasî ve sosyal olaylarıyla mukayese ederdi.*"⁵³ şeklindeki ifadeyi romanlarında kendisi hayata geçirir. Üçlemede bazen Ahmed Abdulcevâd, bir içki meclisinde arkadaşlarıyla sohbette sözü siyasete getirdiği gibi, Kemâl aşk hayatını ifade ederken siyasetten örnek verir.

⁴⁹ Cleveland, *a.g.e.*, s. 222.

⁵⁰ Mısır'ın siyasî tarihi ve gelişmeleri için bkz. Selma Botman, "The Liberal Age, 1923-1952", *The Cambridge History of Egypt*, C: II, ed. M. W. Daly, Cambridge University Press, Cambridge 2008, ss. 295-305; Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 87.

⁵¹ Cleveland, *a.g.e.*, s. 225.

⁵² Necîp Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-Amme li'l-Kitab, İskenderiye 1972, s. 56.

⁵³ el-Gitânî, *a.g.e.*, s. 16.

Romanlarda, yukarıda kısaca özetini vermeye çalıştığımız söz konusu yıllardaki siyasî gündemin kilometre taşlarını oluşturan önemli olaylara işaret edilirken Mısır'da millî bayram olarak da kutlanan 13 Kasım 1919 Devrimi ve VEFD Partisi'ne sevgi oldukça büyük bir yer tutar. Birinci kitapta, Sa'd Zağlûl ve arkadaşlarının Paris Barış Görüşmesi'ne katılma isteklerini ifade edip tutuklanmalarından, salıverilip bu arzularının kabul edildiği güne kadar geçen olayların halkın ruhunda bulduğu yankı, milliyetçi duygularla ifade edilmiş, Fehmi'nin Sa'd Zağlûl'un döndüğü gün yapılan izinli gösteride öldürülmesinin betimlendiği cümleler siyasî eleştiri alanında kitaba damgasını vurmuştur.

Sa'd Zağlûl ve VEFD partisine sempatinin yanında Liberal Parti'ye karşı isteksizlik, Nahhâs döneminde partideki yozlaşma, II. Dünya Savaşı'nda halkın İngilizlere karşı Mihver Devletlerine olan sempatisi, 1936 Anayasası ve 1942'de Nahhâs'ın İngiltere'nin gölgesinde iktidara gelmesi üçlemenin ana siyasî başlıklardır. Bu siyasî atmosferde VEFD'in yanında ülkenin kurtuluşu için çaba sarf eden bir takım sivil fikrî örgütlenmeler de gündeme gelmiştir.

Romanda toplumun olaylara bakış açısı, eylemlerde pasif ya da etkin rol oynayanlar olarak tasnif edilmekle birlikte en sıradan insanın bile devrimi milliyetçi duygularla karşıladığı ifade edilir. Fehmi, eylemlerde etkin rol oynarken babası sadece eylemleri mali açıdan desteklemekle yetinmiş, bulunduğu içki meclislerinde VEFD'in başarısı bir eğlence sebebi olarak algılanmıştır.

Romanlarda olay kurgusu içinde, kronolojik olarak, Mısır siyasi hayatına yapılan atıflar her bir kitap için aşağıdaki gibidir:

Üçlemenin ilk kitabında, I. Dünya Savaşı'nın başında İngilizlerin, Osmanlı yanlısı tutum sergileyen Abbas Hilmi Paşa'yı azledip, amcası Hüseyin Kâmil Paşa'yı Mısır Sultanı olarak ilan etmelerinden sonra, onun ölümüyle yerine I. Fuâd Paşa'yı⁵⁴ geçirmeleri karakterlerin ilk siyasî cümleleridir. Bundan sonra siyasi akışa paralel olarak halkın Osmanlı Devleti yanında yer alan Almanya'nın savaşı kazanmasını istemesi⁵⁵, Sa'd Zağlûl'un başlattığı hareket ve 1919 Devrimi⁵⁶, ayaklanmaları bastırmak için girişimde bulunan İngilizlerin⁵⁷ köyleri basıp yağmalamaları⁵⁸, halkı temsil etmesine izin verilen Sa'd Zağlûl'u karşılamak için yapılan izinli mitingde yürüyüşe katılanlara Özbekiye Bahçesi'nden ateş açılması⁵⁹ birinci kitaptaki siyasî eleştiri zeminini oluşturur.

İkinci kitapta siyasî eleştiri, Sa'd Zağlûl'un muhalifi Adlî Yeken Paşa'nın 19 Kasım 1924'de kurduğu Liberal Parti hakkındaki yorumlar⁶⁰, Sudan valisi Lee Stack'ın Kahire'de öldürülmesinden hükümeti sorumlu tutan İngiltere'nin Sa'd Zağlûl hükümetini⁶¹ istifaya

⁵⁴ Ahmet Fuat Paşa(1868-1936) 1917 yılından 1936 yılına kadar Mısır'ı yönetmiştir.

⁵⁵ Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, s. 66.

⁵⁶ Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, ss. 368-369, 400-405, 409-417,420-423

⁵⁷ Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, ss. 500-503.

⁵⁸ Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, ss. 541-543.

⁵⁹ Mahfûz, *Beyne'l-Kasrayn*, ss. 570-574.

⁶⁰ Necîp Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, el-Heyetu'l-Mısıryetu'l-Amme li'l-Kitab, İskenderiye 1971, s. 49.

⁶¹ Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, s. 184.

zorlaması⁶², Sa'd Zağlûl'un 1926 yılında Liberaller ile kurduğu koalisyon sebebiyle eleştirilmesi⁶³ ile sınırlıdır.

Ülkenin İsmail Sıdkî Paşa yönetiminde geçirdiği zor günler⁶⁴, VEFD'in yozlaşması⁶⁵, 1935 yılı olayları⁶⁶, İngilizler ile yeniden bağımsızlık için yapılan görüşmeler⁶⁷ ve 1936 Antlaşması⁶⁸, Nukraşi Paşa'nın VEFD'den ayrılması, Makram Abid Paşa'nın VEFD içindeki tutumu⁶⁹, Kral Fuâd'ın ölümüyle Kral Faruk'un başa geçmesi⁷⁰, 1939'da Mihver Devletleri sempaticanı Ali Mahir Paşa'nın kabineyi kurması⁷¹, II. Dünya Savaşı ve Mısır halkının Almanya yanlısı tutumu⁷² üçüncü kitaptaki siyasî eleştiri zeminini oluşturur.

Bağımsızlık mücadelesi veren Mısır'ın günlük hayatına giren siyaset aslında sosyal eleştiri zemini daha ağır basan romanlarda vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Hayat, siyaset ile birlikte akarken roman kahramanları siyasetin gölgesinde yaşadıkları hayatlarında ondan parçalar bulmuşlardır:⁷³

Mahfûz, siyasî gündemi takip ettiği romanlarında fikrî atmosfere de telmihte bulunmuş, Darwinizm'den sosyalizme, Mısır'ı Fetat oluşumundan Müslüman Kardeşler Cemiyeti'ne kadar bir dizi fikrî ve siyasî akımdan söz etmiştir. Mahfûz'un bu akımlar karşısında dikkat çeken tavrı, onları çatışma zemininden uzak, fikrî bir zenginlik olarak göstermesidir. Gerçekçi romanların bir özelliği olan tiplmeler bu karakterlerle çoğalırken roman, sosyal ve siyasî zeminde geniş bir yelpazeye yayılmakla o günkü sosyal yapıyı daha objektif olarak ortaya koymaktadır.

Romanda, önceleri dindar bir karakter olan Kemâl'in felsefe alanında yaptığı okumalardan sonra yazdığı makaleler, geleneksel görüş yapısına sahip ebeveynini telaşlandırır da Allah inancı dışında din düşüncesini kaybeden Kemâl arayışından vaz geçmez.⁷⁴ Mahfûz üçüncü kitabın sonunda sosyalist görüşleri sebebiyle hapse giren yeğenini ziyaret eden Kemâl'in onun sözlerinden etkilenerek, hayatının anlamına dair aradığı manayı milliyetçi duygularda bulacağı sinyali verir. Bu, felsefe tahsiline edebiyatla devam eden ve romanlarıyla Mısır halkını sentezleyen Mahfûz'un bilgiyi hedefe yöneltme zorunluluğu ile ilgili verdiği mesajdır.

⁶² Hilal Görgün, "Sa'd Zağlûl", *İslâm Ansiklopedisi*, C: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 378-379.

⁶³ Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, s. 357.

⁶⁴ Necîp Mahfûz, *es-Sükkeriye*, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, İskenderiye 1976, s. 817.

⁶⁵ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 825-826.

⁶⁶ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 826-853.

⁶⁷ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 829-849.

⁶⁸ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, s. 856.

⁶⁹ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 876-880.

⁷⁰ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, s. 881.

⁷¹ Mahfûz, *es-Sükkeriye*, s. 884.

⁷² Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 926-936.

⁷³ "Kemâl, kendi ruh haline benzer siyasal şartlar altındaki ülkesi için de tutkulu bir aşk beslemekteydi.", Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, s. 234.

⁷⁴ Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, s. 350.

Mahfûz, üçüncü kitabında iki büyük savaş yılları arasında ortaya çıkan, temelde Mısır toplumunun maddî ve siyasî zeminde bağımsızlığını hedefleyen Müslüman Kardeşler hareketiyle, sosyalist düşünce sistemini⁷⁵ okuyucuya tanıtırken, savunucularına düşüncelerini açıklama ve birbirlerinin ithamlarına cevap verme hakkı tanımıştır. Okuyucu, Mahfûz'un bu tutumundan başlangıçta onun taraf tuttuğu hissine kapılsa da ilerleyen sayfalarda, bu karakterlerin temsil ettiği tiplerin karakter özelliklerini ortaya koyma amacı güttüğünü anlar. Üçüncü kitapta, aynı binada oturan sosyalist görüşlere sahip Ahmed ile Müslüman Kardeşlere mensup Abdulmunim kardeşlerin, evlerinde örgüt toplantıları düzenledikleri gerekçesiyle tutuklanarak hapse girmeleri, Mahfûz'un Mısır'ın özgürlüğü için çalışan bu grupların Mısır halkının renklerini oluşturduğu mesajını vermesi açısından önemlidir.⁷⁶

Necîp Mahfûz'un Üçlemesinde Sosyal Eleştiri Zemini

Mısır'ın Fransız istilasıyla başlayan değişim süreci, değişime gönüllü yönetimlerle, istikrarı hedefleyen yöneticiler arasında gelgitlerle devam ederken -özellikle savaş yılları daha yoğun olan- yabancı unsurlarla teması, kültürel mirası başta olmak üzere manevî değerlerine de yansımış, zaten fakirlikle mücadele eden Mısır halkı, pek çok değerini bu olguya kurban etmek zorunda kalmıştır.⁷⁷

Mahfûz romanlarında bazen çok çirkin gözükten sapkınlıklardan bahsetse de bunların gerçek karşısında daha masum kaldığını söyler. Ürkütücü gelse de toplumsal hayatı görmezden gelemeyeceğimiz kanaatinde olan Mahfûz, fakirlik sebebiyle kadınların düştüğü durumun sorumlusu olarak erkekleri görür.⁷⁸

Gece eğlenceleri, içki ve kadın meclisleri, genelev tasvirleri romanlarda büyük yer tutarken erkek ve kadınların fuhuş yapmasının gerekçesi her zaman fakirlik değildir. Romanda fakirlik sebebiyle bunu meslek haline getiren kadınlar yanında, Abdulcevâd ailesinin komşusu Meryem ve annesinin, roman kahramanı ailenin erkekleriyle gayri meşru ilişkisi, Abdulcevâd Bey'in ilk eşi Yasin'in annesi Haniye'nin şehvete olan düşkünlüğü fitrî bir temayül olarak gösterilir.

Toplumcu gerçekçi bir yazar olan Şarkâvî'nin Mısırda bozulan ahlâkî hayatı betimlemesinde buna sebep olarak savaş yıllarında sayısı gittikçe artan İngiliz askerlerini

⁷⁵ Sosyalizm ve Marksist yaklaşım için bkz. Mahfûz, *es-Sükkeriye*, s. 883.

⁷⁶ Selame Musa'dan bilim, sosyalizm ve hoşgörü öğrendiğini söyleyen Mahfûz, bunun örneklerini üçlemesinde okuyucuya verir. Müslüman Kardeşler için bkz. Mahfûz, *es-Sükkeriye*, ss. 849-850, 873-874; Sosyalizm için bkz. s. 883, 954; Marksist yaklaşım için bkz. s. 883, 953.

⁷⁷ Bu dönemde Mısır edebiyatındaki toplumsal eleştirilerin genel bir değerlendirmesi için bkz. J. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Arabic*, E. J. Brill, Leiden 1984, ss. 338-377.

⁷⁸ el-Gitânî, *a.g.e.*, s. 110; Mahfûz'un bu düşüncelerini destekler mahiyette Arap edebiyatından örnekler ve incelemeleri için bkz. Muhammad Siddiq, *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity, and Agency in Egyptian Fiction*, Routledge Curzon Publishing, London, 2007, ss. 42-45; Mahfûz özelinde bir inceleme için, ss. 46-52.

göstermesinin aksine, Mahfûz'un romanlarındaki sefahat Mısır'ın kendi iç gerçeği olarak görülür.⁷⁹

Romanlarda, sınırlı vakitlerde fuhuş sebebiyle vicdanı sızlayan karakterlerden dinle irtibatı sadece Allah inancı ile sınırlı kalan Yasin, işlediği günahın bedelini yapacağı iyiliklerle ödeyebileceği düşüncesiyle içini rahatlatırken⁸⁰ bu konuda babası Abdulcevâd Bey'i örnek alır. Mahfûz, müzik zevkini Abdulcevâd Bey karakterinde okuyucuya yansıtırken, cömertlik, yakışıklılık, vefa, alicenaplık gibi bir insanda olabilecek bütün iyi erdemlerle tasvir ettiği Abdulcevâd Bey'in her gece içki meclislerinde kadınlarla eğlencesini adeta mazur göstermeye çalışır. İbadet olgusu romanlarda Hüseyin Camii'ni ziyaret etmek, gençler için sadece Cuma namazını kılmak, bazı yetişkinler için ise namazın yanında yapılan bağışlarla sınırlıdır.

Romanda Abdulcevâd Bey'in oğlu Fehmi ile kız kardeşi Hatice'nin oğulları Ahmed ve Abdulmunim, toplumun yaşadığı yozlaşmadan uzak, vatan ve millet uğruna mücadele eden karakterlerdir. Ahmed'in çalıştığı dergide tanıştığı Sûzan, kitabın geneline hâkim, cinsel bir obje olmaktan öteye geçmeyen kadın karakterine muhalif olarak bilgisi ve siyasî fikirleriyle ön plana çıkar. Geleneksel bir ailede yetişmiş Hatice'nin Sûzan'ı gelin olarak kabul etmesi, ilk kitabın konu edindiği, hayata geleneklerin hâkim olduğu yıllardan yaklaşık 30 yıl sonra Mısır'ın geldiği yeri göstermesi açısından önemlidir.

1917'li yılların tasviriyle başlayan ilk romanda kızların okuması Mısır geleneklerine aykırıyken, 1940'lu yıllarda üniversitelerde okuyan kızların sayısı artmıştır. Romanın olay örgüsü burjuvazi bir ailede geçerken Fransa ile irtibatı kuvvetli Mısır'lı ailelerin hayat tarzları ihmal edilmez. Kemâl'in Abbasiye'deki arkadaşı İsmail Şettat'ın kız kardeşi Ayda'ya aşkı betimlenirken, ailenin yaşadığı ev ve Ayda'nın rahat tavırları, Mısır sosyal hayatının birbirinden farklı yüzünü gösterir.

Erkeklerin her dönemde sonsuz özgürlüğe sahip olduğu Mısır sosyal hayatında kadın, zamanla hayatın içinde yer almış, aile kurumundaki rolü ve yeri de buna paralel olarak değişmiştir. 1917'li yıllarda Abdulcevâd Bey'in eşi Emine Hanım gibi evinden hiç çıkmayan ve kocasına sonsuz itaatle yükümlü kadınların yanında eşi ile birlikte sokağa çıkabilme özgürlüğüne sahip kadınlar da vardır. İkinci kuşak kadınlardan Ayşe ve Hatice, evliliklerinde daha özgür ve evlerinde söz sahibidirler. Üçüncü kuşak kadınlarıysa artık iş hayatında erkeğin yanında yer almaya başlamıştır.

Zamanla hatları esneyen bir diğer olgu, çocuklarla ebeveynleri arasındaki ilişkidir. Küçükken çocuklarını her konuda kendine itaate zorlayan Abdulcevâd Bey, zamanla hayatlarına daha az müdahale etmeye başlasa da, üzerlerindeki hakimiyetini kaybetmez. Çocuklukları öfke, şiddet ve baskı üçgeninde geçmiş bu yetişkinlerin hayatı, maruz kaldıkları baskının perdesini aralamak ve hissettikleri sevgi açlığını gelişi güzel gidermekle geçtiği için, Yasin şehvetin boşluğunda yuvarlanırken, Kemâl hayatın anlamına doğru

⁷⁹ Şarkâvî ve Mahfûzla birlikte Mısır hikâye ve romanlarındaki bu sosyo-politik eleştiriler için bkz. Muhsin Jassim al-Musawi, *Postcolonial Arabic Novel: Debating Ambivalence*, E. J. Brill, Leiden 2003, ss. 117-158.

⁸⁰ Mahfûz, *Kasru 'ş-Şevk*, s. 91.

uzun bir yolculuğa çıkar. Hatice ve Ayşe sadece babalarının değil, toplumun onlara biçtiği bu rolün üstesinden sahip oldukları iyi eşlerle gelirler. Onların çocukları ise iş, eş, meslek hatta fikri temayüllerinde daha özgürdüler.

Mahfûz'un üçlemesindeki sınıf farkı diğer romanlarına oranla daha az belirgindir. Burjuvazi bir aileye mensup Kemâl'in aristokrat bir aileye mensup Ayda'ya aşkıyla, yeğeni Ahmed'in işçi bir aileye mensup Sûzan'a olan aşkında, söz konusu bu sınıfsal farklılık Ayda ve Kemâl aşkında engel teşkil ederken, Ahmed ve Sûzan'ın evliliğine engel olmaz.

Romanlarda vurgulanan bir diğer sosyal olgu "iltimas"tır. Yasin'in oğlu Rıdvan, homoseksüel tavırlarıyla dikkat çeken, VEFD Partisi'ne yakın Abdurrahmân Paşa İsa'nın gölgesinde kariyer basamaklarını çıkarken babası başta olmak üzere çevresindeki insanları bu yakınlığın menfaatinden mahrum bırakmaz.

Necîp Mahfûz'un romanlarında kahvehâne önemli dekorlarından biridir. Ona göre kahve, arkadaşlığın odak noktasıdır. Lise yıllarında Gûriye'de oturan bir arkadaşı sayesinde kahvehane ile tanışan Mahfûz, Urâbî ve Zukâku Midak kahvehanelerine sıklıkla gittiğini söyler.⁸¹ En sevdiği Ahmed Abdûh kahvehanesinden *es-Sülâsiye* romanında da söz eder. Roman kahramanı Kemâl Abdulcevâd, arkadaşı Fuâd el-Hamzâvî ile bu kahvehanede buluşur.

Sonuç

Mahfûz, Mısır'ın orta halli ailelerinin ikamet ettiği Hüseyin Camii'ne yakın Bakırcılar semti başta olmak üzere, civar mahalleleri dekor olarak seçtiği üçlemesinde, 1917-1944 yılları arasında siyasî hayatın gölgesinde şekillenen sosyal hayatı okuyucuya yansıtmıştır. Bunu yaparken onun, gerçekçi romanların özelliği olan, gerçeklik, gözlem, tip, mekân ve çevre tasviri, objektiflik, vakayı sınırlama ve dramatik roman olarak sıralanabilecek olan ilkelere riayet ettiği görülür.

Gerçekçi romanlarda kendine has nitelikleriyle değil, mensubu olduğu grup ya da sınıfın ortak değerleri çerçevesinde belirginleşmiş özellikleriyle öne çıkan tipler, Mahfûz'un üçlemesinde oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu tipler yoluyla toplumun haritası çıkarılırken, çekilen fotoğraf kareleriyle gerçeklik olduğu gibi yansıtılır.

Romanların şimdiye kadar yapıldığı gibi, tespit edilen gerçekleri eleştirmekle kalmayıp çıkış yolu gösteren "toplumcu gerçekçi" romanlar başlığı altında değerlendirilmesi yerine gözlemlenen ferdi ve sosyal gerçeklerin belli bir dünya görüşü ekseninde eleştiriye tabi tutan "eleştirel gerçeklik" adı altında değerlendirilmesi uygundur. Üçlemesinde toplumcu gerçekçi romanların özelliği olan olumlu insan/kahraman/tip, devrimci romantizm, güdümlülük, sosyalist taraflılık/partililik/partizanlık, tarihsel iyimserlik/geleceğe güvenmek, sosyalist/devrimci hümanizm, amaçlılık (Sosyalist bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır.) ilkelerine rastlanmaz. Mahfûz,

⁸¹ el-Gitânî, *a.g.e.*, s. 88

VEFD partisine yakınlığı dışında dönemin fikri hareketliliğine karşı eşit mesafesini korumuştur.

Romanlarda yaklaşık otuz yıllık zaman dilimi içinde vuku bulan siyasî olaylara telmihte bulunulurken, sosyal hayata yapılan eleştirinin ana paydası iyi - kötü bütün unsurların toplumun renklerini oluşturduğu düşüncesidir. Cinsel temanın büyük yer kapladığı, içki ve eğlencenin temel dokuyu oluşturduğu romanlarda, toplumun sefahati olarak değerlendirilebilecek bu durum okuyucuya zaman zaman tabii bir olay olarak yansıtılır. Bu sefahatte fakirlik ve İngilizlerle temasın etkisi yadsınmazken insanların fitri temayülü de göz ardı edilmez.

Üçlemenin birinci kitabına gelenekler hâkimken diğer iki kitapta kadın ve aile başta olmak üzere sosyal şartlardaki değişen kareler okuyucuya yansıtılır. Zamanla kadınların aile içinde söz hakkı artarken üniversiteye devam eden ve çalışma hayatına atılan kadın sayısındaki artış da dikkat çekicidir.

Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin dinî hayata hâkim olan geleneksel çizgiyi, modern hatlara kavuşturma gayreti de sosyal eleştiri zemininde yer almaktadır. Toplumun yapılanmasında gayret gösteren bir diğer oluşum *Sosyalist* yapılanmadır. Temelde siyasî ve maddi anlamda özgürlüğü savunan bu iki fikri hareketlilik romanlarda geniş yer tutar. Bilime de vurgu yapılan romanlarda özellikle Darwinizm'e atıfta bulunulurken dönemin felsefî alt yapısı da ele alınmıştır.

İltimas ve kayırmacılığın da eleştiriye tabi tutulduğu romanlarda otuz yıllık zaman dilimi içinde Mısır'ın sosyal ve siyasî yapısı bütün yönleriyle okuyucuya sunulmuştur.

Kaynakça

al-Musawi, Muhsin Jassim (2003). *Postcolonial Arabic Novel: Debating Ambivalence*. Leiden: E. J. Brill

Allen, Roger, (1982), *The Arabic Novel: A Historical and Critical Introduction*. New York: Syracuse University Press.

Allen, Roger (1992). "The Beginnings of the Arabic Novel", *Modern Arabic Literature*. ed. M. M. Badawi. Cambridge: Cambridge University Press. 182-193.

Allen, Roger (1992). "The Mature Arabic Novel Outside Egypt". *Modern Arabic Literature*, ed. M. M. Badawi, Cambridge: Cambridge University Press. 194-222.

Al-Sayyid Marsot, Afaf Lutfi (2010). *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Asefî, Süreyyâ (1995). *Edebû Abdurrahmân eş-Şarkâvî*. Kahire: Mektebetü'l-Gaib.

Awad, Louis (1998). *The Literature of Ideas in Egypt*. Atlanta: University of California Press.

- Bedr, Abdulmuhsin Tâhâ (1978). *er-Ru'ye ve'l-Edât*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- Botman, Selma (2008). "The Liberal Age, 1923-1952", *The Cambridge History of Egypt*, C: II. ed. M. W. Daly. Cambridge: Cambridge University Press. 295-305.
- Brugman, J. (1984). *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Arabic*. Leiden: E. J. Brill.
- Cachia, Pierre (2002). *Arabi Literature: An Overview*. London: Routledge Curzon Publishing.
- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cuno, Kenneth M. (1992). *The Pasha's Peasants: Land, Society and Economy in Lower Egypt 1740-858*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelenlioğlu, Asiye (2016). *Abdurrahmân eş-Şarkâvî'nin Romanlarında Toplumsal Eleştiri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Çetişli, İsmail (2006). *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dykstra, Darrella (1998), "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", *The Cambridge History of Egypt*. Vol II. Ed. M. W. Daly. Cambridge: Cambridge University Press. 113-138.
- el-Gitânî, Cemâl (1980). *Necîb Mahfûz Yetezekker*. Beyrut: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- en-Nessâc, Seyyid Hâmid (1985). *Bânûrâmâr Rivâyeti'l-Arabîyyeti'l-Hadîse*. Kahire: Mektebetü'l-Gâib, 1985.
- Er, Rahmi (1997). *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*. Ankara: Hece Yayınları.
- Er, Rahmi (1996). "Necîp Mahfûz'un el-Liss ve'l-Kilâb Adlı Romanı Üzerine". *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 46: 5-19.
- es-Seyyîd, Şefî (1967). *İtticahât er-Rivâye el-Arabîyye fî Mısır Münzû el-Harb el-Âlemi es-Sanî*. Kahire: Mektebetü'l-Gaib.
- Ferec, Nebil (1986). *Necib Mahfûz Hayatuhu ve Edebuhu*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- Görgün, Hilal (2004). "Mısır: Fransız İşgali ve Sonrası". *İslâm Ansiklopedisi*. C: 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 575-577.
- Görgün, Hilal (2008). "Sa'd Zağlûl". *İslâm Ansiklopedisi*. C: 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 378-379.
- Görgün, Hilal (2012). "Urabî Paşa". *İslâm Ansiklopedisi*. C: 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 167-169.
- Gülendam, Ramazan (2010). , "Marksist (Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi". *Hece*, Yıl: 7, Sayı: 77/78/79, Temmuz 2003, ss. 252-260.

- Heykel, Ahmed (1994). *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır*. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Hourani, Albert (2013). *Arabic Thought in the Liberal Age. 1789-1939*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kantarcıoğlu, Sevim (1993). *Edebiyat Akımları ve Temel Metinler*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Kara, Ömer Tuğrul (2010). “Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatındaki İzleri”. *The Black Sea Journal of Socia Sciences*. Yıl: 2, Sayı: 2, Bahar: 73-96.
- Mahfûz, Necîp (1972). *Beyne'l-Kasrayn*. İskenderiye: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- Mahfûz, Necîp (1976). *es-Sükkeriye*. İskenderiye: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- Mahfûz, Necîp (1971). *Kasru'ş-Şevk*. İskenderiye: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab.
- Moran, Berna (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelebi, Hüseyin (2008). “Türk Toplumunda Toplumcu Gerçekçi Eleştiri Anlayışının Temelleri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi ve Sorunları*, Ed. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, C: III, Ankara, 2008, ss. 1251-1275.
- Sakkut, Hamdi ve Marsdeen Johns (1988). “Necib Mahfûz Katiben Rivaiyyen”, *el-Haresu'l-Vatanî*, Sayı: 74: 110-130.
- Sakkut, Hamdi (2000). *The Arabic Novel: Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*. Vol: I. Kahire: The American University Press.
- Selim, Samah (2004). *The Novel and the Rural Imaginary in Egypt 1880-1985*. New York: Routledge Curzon Press.
- Siddiq, Muhammad (2007). *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity, and Agency in Egyptian Fiction*. London: Routledge Curzon Publishing.
- Smyth, William (2006). “Criticism in the Post-Classical Period: A Survey”, *Arabic Literature in the Post Classical Period*. ed. Roger Allen & D. S. Richards. Cambridge: Cambridge University Press. 387-418.
- Starkey, Paul (2006). *Modern Arabic Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tekin, Mehmet (2010). *Roman Sanatı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalar, Mehmet (2009). *Arap Edebiyatına Giriş*. Bursa: Emin Yayınları.
- Yıldız, Musa (1998). *Necib Mahfûz (Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yıldız, Musa (1998). *Necib Mahfûz'un Sembolik Romanları*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yıldız, Şerafettin (2005). *Yûsuf İdrîs Hikâye ve Romanlarında Sosyal Eleştiri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.